

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 129 2008

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Otto Fischer (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala, samt även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till Otto.Fischer@littvet.uu.se. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2009 och för recensioner 1 september 2009.

Uppsatsförfattarna erhåller särtryck i pappersform samt ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil.

Abstracts har språkgranskats av Magnus Ullén.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 978-91-87666-26-1

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Elanders Gotab, Stockholm 2009

gare bild av Strindbergs förhållande till och katalogisering av det Nordenskiöldska biblioteket) och har i slutändan ganska lite att göra med Strindberg och det ämne som signaleras av bokens titel. Avstånden mellan de olika kapitlen är ofta för stora. Man får snarast ett intryck av att enstaka uppsatser och utvecklingar lite för ofärdigt sammanfogats inom pärmarna, och att för lite arbete lagts ner på att skapa en syntes mellan de olika undersökningarna och förse kapitlen med ett tydligt och uniformt bärande tema (summeringen på ss. 173–4 av Strindbergs insatser är dock föredömlig). Ibland känns det som flera böcker i en. Som framgår av förordet förelåg boken i stort sett färdig år 2000 (med en japanologisk fackgranskning året efter). Varför det sedan dröjt sju år innan boken slutligen publicerats framgår dock inte, men man kan misstänka att bokens tillkomsthistoria skulle kunna förklara varför bokens disposition ser ut som den gör.

Det måste också konstateras att boken i lite för hög grad för ett arbete av det här slaget rymmer skrivfel och missar. Några exempel bland flera: Nordenskiölds förnamn uppges omväxlande E.A. och A.E., liksom den franske orientalistens efternamn anges till antingen Rosny eller de Rosny; fel-skrivningar såsom ”färgpennar” (s. 69), ”Japenese” (s. 74), ”voluloir” (s. 90), ”et altera” för ”et alii” och ”modernazation” (båda s. 114), ”japonologi” (s. 140) samt ”rekommnderarar” (s. 226); omkastade ord (s. 8); felande ord (”det kinesiska [språket]” s. 116, ”i samband [med]” s. 195, ”finns [i] UUB” s. 201); felande bokstäver (ss. 8, 98, 121, 190 och 192); varierande ortografi (Vassili kontra Wassili); ”Biblis” i stället för ”Gamla Biblis” som benämning på KB:s slottslokaler (s. 40, felaktig teckenstorlek på fotnotsmarkörer (t.ex. ss. 131 och 150). Flera av dessa fel hade avhjälpats med enkla stavningskontroller redan på manusstadiet.

Boken är rikt och smart illustrerad, men illustrationerna kunde gärna ha numererats för att möjliggöra direkta referenser i löptexten. Ibland felar också uppgifterna i bildtexten: bilden på s. 28 är rimligen inte ett foto, men däremot en reproduktion av en xylografi, i sin tur kanske efter ett fotografi.

Språk och berättande löper dock på riktigt väl och behagligt genom boken. Några små kryddkorn får sig läsaren också till livs (den svenska vicekonsuln i Shanghai karakteriseras muntert som ”sölkorv och trasselgök”). BBB serverar också ofta underhållande kommentarer om Strindberg och dennes ego. Dessutom kluckar man av skratt åt de Ros-

nys förhoppningar att få Strindberg att åka Sverige runt och värva proselyter till de Rosnys europeiska orientalistnätverk. För en recensent med anknytning till biblioteksvetenskap är det också mycket intressant att via BBB och Strindberg kunna följa den tidens ännu primitiva bibliografiska praktik på KB, liksom att få information om den gryende tekniken att kalkera titelsidor från böcker skrivna på ”obegripliga” språk och sända ”kalken” per post till en språkkunnig för hjälp – en praktik som lite i smyg lever kvar i dagens ibland tillgripna metod att skanna in titelsidor och skicka per e-post till språkexperts.

BBB är också klar och koncis i sin redogörelse för undersökningens resultat när det gäller omfattningen av Strindbergs insatser med samlingen. I korthet sträcker sig dessa insatser till viss innehållslig ämnesklassifikation (eller korrigerings av sådan), franskspråkig beskrivning av posterna (eller bearbetning av sådan) i inköpslistor och inventarium, informationsarbete i samband med Vegautställningen, stöd vid överföringen av katalogposterna mellan inköpslistor och inventarium samt kontaktförmedling med de Rosny.

Sammanfattningsvis menar jag att BBB:s bok borde ha fått en ordentlig redaktionell och språkgranskande genomkörning, att enstaka kapitel förmodligen bättre hade publicerats som enstaka artiklar, antologikapitel eller i något fall appendix till boken, men att det är en intressant story och att BBB:s gärning och terrieraktiga nyfikenhet både imponerar och inspirerar.

Mats Dahlström

Ebba Witt-Brattström, *Dekadensens kön. Ola Hansson och Laura Marholm*. Norstedts. Stockholm 2007.

I förordet beskriver Ebba Witt-Brattström sin bok *Dekadensens kön. Ola Hansson och Laura Marholm* som en ”litterär parbiografi”, men också som ”fallstudier i förra sekelskiftets genustänkande” (s. 9). Det visar sig att de två författarskapen formerar sig kring roller eller genuskonstruktioner som i mångt och mycket är konträra, men som definitivt inte saknar förbindelser: den manliga dekadenten och den nya kvinnan. Witt-Brattströms bok har ett viktigt ämne, den är inbjudande välskriven, och redan på ytplanet är berättelsen om mötet mellan de två författarna och deras väg från succé till katastrof en

av de mera fångslande. Beträffande de yttre dragen av dessa två tragiska författarkarriärer har det mesta visserligen redan sagts av Ingvar Holm (*Ola Hansson. En studie i ätttalsromantik*) och Susan Brantly (*The Life and Writings of Laura Marholm*), men Witt-Brattström bjuder också på nyheter, och hon uppmärksammar i högre grad än föregångarna relationerna mellan de två författarkarriärerna – bland annat som skrivande symbiotiskt par med en problematisk gränsdragning av den andre och därav följande tendenser till identitetsupplösning. Den genusteoretiska fokuseringen på de två författarnas från och med 1888 sammanslingrade verk och karriärer ger naturligtvis också åtskilliga nya infallsvinklar i jämförelse med avhandlingar från 1957 respektive 1988. Greppet att jämföra genuskonstruktionen i Hanssons respektive Marholms författarskap är över huvud taget mycket intressant.

Dekadensen var den period då ”män tvingades definiera sig i förhållande till kvinnor och inte tvärtom”, skriver Witt-Brattström, och markerar därigenom den aspekt av dekadensen som hon valt att inrikta sig på. I hennes framställning blir svaret för Ola Hanssons del först – liksom för dekadensen i stort – ett förnekande av den kvinnliga kroppsligheten och konstruktionen av ett nytt manligt cerebralt ideal. Laura Marholm konstruerar istället på särartsfeministisk grund en kvinnlig idealtyp som visserligen ser mannen som villkor för självförverkligandet (genom moderskapet), men som definitivt inte lojalt underkastar sig den traditionella manliga auktoriteten: ”Varför vill en förfinad, kroppsligt späd kvinna förena sig med ett djur med primitiva lidelser och älska detta djur?” citerar hon 1895 George Egerton (s. 285); i *Fru Lilly* (1896) väljer hon i stället att vid sidan av den Nya Kvinnan placera en utopisk Ny Man.

Witt-Brattström uppmärksammar alltså båda parterna i det litterära ”banditparet” (s. 9), men det råder ingen tvekan om att hon föredrar Marholm framför Hansson. Detta är inget att förvåna sig över – till bakgrunden hör naturligtvis en motsatt värdering hos den övervägande majoriteten av föregående forskare. Bilden av de konkreta impulser och inflytanden som utgår ifrån de två författarskapen innehåller lika fullt överraskande skarpa kontraster. Hanssons novell ”En modernördare” sägs visserligen leda oss ”längre in i ett manligt psyke än någon text av vare sig Freud eller Strindberg” (s. 85) och han lanseras som en inspiratör till Freud. Inspirationen lokaliseras emellertid till mindre sympatiska inslag i dennes tänkande – teorin om kvinnans hys-

teriskt betingade penisavund och dess behandling genom ”sund” penetrationssexualitet, teorin om klitorissexualiteten som ’infantil manlighet’, narcissismteorin, med mera (s. 137 f. et passim). Hansson framställs mycket riktigt också som föregångare till Otto Weininger (s. 172 ff) och sist men inte minst som den hittills inte uppmärksammade felande länken mellan dekadensens och den svenska arbetarrörelsens litterära sexualpolitik: resan hem för Ola Hansson som författare gick enligt Witt-Brattström ”raka vägen in i arbetarrörelsens av misogyni och rasism grumliga fostervatten”: dekadensen blev Folkhem” (s. 196).

Laura Marholm är som särartsfeministisk pionjär (understödd av de av eftervärlden mer uppmärksammade efterföljarna Ellen Key och Lou Andreas-Salomé) däremot i Witt-Brattströms framställning en i högsta grad positiv impulsgever. Hon lanserar den definition av ”Nya Kvinnan-litteraturen” som används än i dag (s. 260) och blir själv en pionjär inom densamma; hon föregriper Virginia Woolfs påpekande av att mannens behov av spegling bygger på kvinnlig underordning (s. 220); hon etablerar ”images of woman criticism” redan på 1890-talet och föregriper därigenom Kate Millett (s. 220); hon uppfinnar ”gynocritics” långt före Elaine Showalter (s. 211); hon utformar en kunskapsteori baserad på kvinnors subjektiva kroppserfarenheter och förebådar därigenom Hélène Cixous (s. 213); genom sina psykologiska analyser av föreställningar om kvinnan hos manliga författare inleder hon maskulinitetsforskningen (s. 219) – och så vidare. Witt-Brattström gör förvisso också invändningar mot vissa problematiska inslag i Marholms särartsfeminism, som hävdandet av nödvändigheten att bli älskad av en man (s. 269), liksom hon uppmärksammar ”faran i att försöka skapa ett elitgenus som ett steg mot en förestående förvandling av människan” (s. 358). Icke desto mindre finner hon att särartsfeminismen om inte i teorin så dock i skönlitteraturen har fungerat ”radikaliserande” och att den där har lagt grunden till den moderna kvinnoromanen – här pekar pionjären Laura Marholm framåt mot en lång och vacker rad av stora kvinnliga författare: ”Virginia Woolf, Selma Lagerlöf, Claire Lispector, Elsa Morante, Simone de Beauvoir, Marguerite Duras, Christa Wolf och Doris Lessing” (s. 358).

Witt-Brattströms bild av de två författarskapen är naturligtvis inte skapad ur intet – hävdandet av Marholms betydelse för utvecklandet och spridningen av idén om ”den nya kvinnan” framstår ex-

empelvis som fullt befogat. Den starka polariseringen kan emellertid genomföras bara till priset av ett urval med viss tendens. Reservationer inför Laura Marholms tänkande saknas som sagt inte helt hos Witt-Brattström – fler skulle ha kunnat formuleras om också de mindre ”profetiska” inslagen i hennes tänkande citerats i större utsträckning. Som mer problematisk framstår ändå bilden av Ola Hanssons författarskap. På jakt efter en förmodad ”syfiliskod” bortser Witt-Brattström inte sällan från den psykologiska och inte minst textuella komplexitet som är så karakteristisk för detta författarskap; så reduceras till exempel klyvningen av det manliga jaget i ”två själscentra” i novellen ”Husvill” till ”det vanliga syfilissymptomet dubbel-seende” (s. 109). Bilden av Ola Hansson som centralgestalt i en process där dekadensen förvandlas till folkhem är inte heller övertygande. Arbetarrörelsens och primitivismens kvinnoföraktare och rasister under mellankrigstiden hade förvisso andra källor än hans att ösa ur.

I förordet deklarerar Witt-Brattström självmedvetet att hon med denna analys ”perforerar de vaga klichéerna om att dekadensen tematiserar samtidsmänniskans förfall och meningsförlust” och tar avstånd från tolkningen av den som ”en ambivalent reaktion på tidens urbanisering, arbetar- och kvinnomobilisering, nya kommunikationer och så vidare”. Sådant låter sig sägas, skriver hon, men kommer inte åt ”själva kärnupplevelsen, den härva av könsäckel, misogyni, rasfördomar och livsångest som träder läsaren till mötes redan på första sidan av en Ola Hansson-bok” och som läsaren likaså möter i Laura Marholms ”feministiska civilisationskritik” (s. 9 f). Som retorisk manöver kan denna antitetiska utgångspunkt säkert vara effektiv, men den är icke desto mindre vilseledande. Förståelsen av dekadensen som en reaktion på upplevelser av förfall och existentiell meningsförlust står naturligtvis inte i något motsatsförhållande till en fokusering på sexualitet, misogyni och livsångest, vilket jag själv försökt visa i *Medusas huvud. Dekadensens tematik i svensk sekelskiftesprosa* (1994).

I sin bok om Edith Södergran, *Ediths jag. Edith Södergran och modernismens födelse* (1997) använde sig Witt-Brattström av en komparativ teknik som hon kallade ”som om” (s. 15) och beskrev som en ”jämförelse utan bevis tvång” (s. 14). Grep-pet skulle, konsekvent genomfört, utan tvivel ha kunnat stimulera södergranforskningen genom belysandet av en litteraturhistorisk kontext som tidigare inte uppmärksammats i någon större utsträck-

ning. I praktiken urholkades dessvärre ambitionen eftersom komparationerna trots dessa deklamationer täckte hela skalan från ett entydigt hävdande av genetiska samband (i högsta grad styrda av bevis tvång) över uppmärksammandet av sannolika eller åtminstone tänkbara influenser (med åberopande av faktorer som kunde styrka dessa förmodade samband) till komparationer ”som om” helt utan sådana stödresonemang. I *Dekadensens kön* dominerar det hypotetiska resonemanget (”Om Freud 24 maj 1888 slog upp *Neue Freie Presse* till morgonkaffet kunde han där läsa...”; ”Kanske hade Freud fått sitt lystmäte av osympatiska hysterikor under läsningen av *Tidens kvinnor*”; ”Kanske fastnade Sigmund Freud redan för öppningsorden i *Sensitiva amorosa*”; s. 79; 114; 139). Det övergår visserligen ibland i hävdandet av det sannolika (”Att Wedekind läst 1890-talets tyska succéförfattare Ola Hansson är troligt”; s. 103) och skärps ibland ända till entydiga påståenden om kausalsamband (”Jag hävdar att ’hanssonismen’ satt sina spår i Freuds teori om sexualiteten som yttersta orsak till hysterin”; ”[Freud genomförde sitt teoribyge] sedan han – det är min hypotes – hade läst bland andra sin svenske föregångare på området”; s. 111, 66). Här liksom i boken om Södergran är glidningarna mellan de olika nivåerna besvärande. Resultatet blir varken hackat eller malet. Tanken att det finns en ”hypotes” som skulle kunna prövas för liksom hävdandet av kausalsamband mellan texter tankarna till just den typ av äldre genetisk påverkansforskning som Witt-Brattström i andra sammanhang entydigt tar avstånd ifrån. Tekniken att hävda förekomsten av genetiska samband utan att närmare diskutera likhetens art och grad och väga olika alternativa sammanhang mot varandra lever å andra sidan inte upp till de mest elementära krav som en gång ställdes inom den gamla skolan.

I sitt hävdande av ett samband mellan Hanssons och Freuds tankar om sexualitet och neuros kan Witt-Brattström visserligen stödja sig på John Landquist, som lanserade idén redan 1914, men utpekandet av ett enskilt samband i den litterära djungel av föreställningar och idéer som i slutet av 1800-talet mer eller mindre uttalat föregrep Freuds och andra djuppsykologers teorier är knappast så viktigt att det motiverar en snärskog av ”om” och ”kanske”. Gunnar Brandell har i ”Freud och sekelslutet” (i *Vid seklets källor*, 1961; även 1970 som *Freud och hans tid*) demonstrerat i hur hög grad det sena 1800-talets litteratur – bröderna Goncourt, Flaubert, Zola, Maupassant, men inte minst skan-

dinaviska författare som J.P. Jacobsen, Strindberg och Ibsen – föregriper psykoanalysen. De enskilda hypotetiska inflytandena framstår här som mindre intressanta än helhetsbilden: det breda komparativa perspektiv som demonstrerar hur psykoanalys och litteratur allt ifrån begynnelsen är ouplösligt förenade. På samma sätt är Witt-Brattström långt mindre intressant i sina envisa försök att övertyga läsaren om att just Ola Hansson haft en avgörande betydelse för Freud än när hon skriver att dekadensen generellt sett syftar till att ”introducera det omedvetna som (psykisk) verklighet” (s. 63), när hon diskuterar Freud som en central aktör i dekadensen (s. 70) eller när hon om hans utveckling skriver att det är ”i perversionernas, kulturnarcissismens och könsförvirringens storhetstid som drömen om en ny (manlig) skrift föds” (s. 71). Här genomför hon en intressant vidgning av Brandells diskussion av litteratur och psykoanalys: från naturalism till dekadens och från traditionell till genusteoretiskt inriktad idéhistoria.

Dekadensens kön har ett intressant ämne och framställningen saknar definitivt inte poänger – Witt-Brattström framstår här som flera gånger tidigare som en uppmärksam och idérik textläsare och som en driven skribent med förkärlek för den polemiska tillspetsningen. Låt oss hoppas att boken inspirerar till fortsatt forskning på ett viktigt område, men låt oss också hoppas att denna forskning inte låter sig begränsas av föreställningen att alla andra aspekter av den dekadensupplevelse som på så många ställen kommer till uttryck i det sena 1800-talets litteratur *a priori* skulle vara underordnade könsfrågorna. Witt-Brattströms val av infallsvinkel på dekadensen är i högsta grad befogat, men med tanke på bokens ironisk-polemiska upptakt bör det framhållas att det också finns andra lika legitima valmöjligheter. Hos åtskilliga författare finner vi vid denna tid tydliga uttryck för en dekadensupplevelse som gestaltas i andra former och på andra områden. Också i ett författarskap som Ola Hanssons där sexualiteten och könsidentiteterna spelar en så stor roll är könsfrågan bara en av flera alternativa kunskapsvägar – för författaren såväl som för hans uttolkare.

Claes Ahlund

Boel Englund & Lena Kåreland, *Rätten till ordet. En kollektivbiografi över skrivande Stockholmskvinnor 1880–1920*. Carlsson bokförlag. Stockholm 2008.

Sommaren 1879 står Ellen Key i begrepp att flytta hemifrån. Gården där hon vuxit upp är på väg att gå i konkurs, Stockholmshemmet är upplöst eftersom hennes pappas uppdrag som riksdagsman är slut. En gammal dröm om att starta skola för bygdens barn har gått om intet. Hon är trettio år gammal, ogift, och måste börja försörja sig själv. I det låget formulerar Ellen Key en plan att flytta till Stockholm och bo tillsammans med väninnan Anna Whitlock. Tillsammans skall de starta skola. Men Ellen Key planerar också att försörja sig på frilansskriveri. I ett brev till sin Mamma redogör hon noggrant för vilka tidskrifter, t.ex den kvinnoaksorienterade *Tidskrift för hemmet*, hon tycker passar hennes intressen att skriva i. Historien lär oss att Ellen Key lyckades i sitt uppsåt. Hon for till Stockholm och blev ”Någon”. Flera omständigheter samverkade för att göra det möjligt för henne att omskapa sig själv från herrgårdsflicka till det som Elin Wägner sedan lanserade som en ”SBK” dvs. självförsörjande bildad kvinna.

Kvinnors väg till offentligheten är aldrig enkel och rak, men hindren var både större och fler på Ellen Keys tid. Ändå lyckades förvånansvärt många kvinnor kring sekelskiftet komma fram både som skönlitterära författare och som fria skribenter. Boel Englund, professor i pedagogik och Lena Kåreland litteraturvetare med inriktning mot barnlitteratur och professor emeritus har tillsammans skrivit en gedigen och informationstät bok om inte mindre än tjuogoen skrivande kvinnor, som alla var verksamma i Stockholm kring sekelskiftet 1900. *Rätten till ordet. En kollektivbiografi över skrivande Stockholmskvinnor 1880–1920*, Carlssons förlag, har sitt ursprung i paraplyprojektet ”Formering för offentlighet. En kollektivbiografi över Stockholmskvinnor 1880–1920”. Boken tar sin utgångspunkt i sociologen Pierre Bourdieus teorier om människan och den sociala världen och kulturteoretikern Jürgen Habermas tankar om medborglig offentlighet, och är ett ambitiöst projekt att kartlägga de villkor och förutsättningar som krävdes kring sekelskiftet 1900 för att en kvinna skulle kunna skapa sig en karriär inom kultursfären.

Det gemensamma för kvinnorna som ingår är att de alla var skribenter och ägnade sig litteraturbedömning i dagspress eller tidskrifter, och under